

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2000-06-21

UDK 35.074 (497.1)"1945/1954"

UKREPI JUGOSLOVANSKIH OBLASTI V CONAH B JULIJSKE KRAJINE IN SVOBODNEGA TRŽAŠKEGA OZEMLJA IN ITALIJANI NA KOPRSKEM

Nevenka TROHA

Institut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

IZVLEČEK

Jugoslovanska vojna uprava je med letoma 1945 in 1947 upravljala cono B Julijske krajine, med letoma 1947 in 1954 pa cono B Svobodnega tržaškega ozemlja. Razprava obravnava ravnanje jugoslovanskih vojaških in civilnih oblasti v Koprskem okraju, kjer so ob Slovencih živeli avtohtoni Italijani. To ravnanje je bilo v prvem obdobju v skladu z usmeritvami ljudske oblasti in njihove politike slovensko-italijanskega bratstva zlasti razredno. Po sporu z informbirojem junija 1948 se politika nekoliko spremeni. Proces "jugoslavizacije" cone B (in Koprskega okraja) je še pospešen, potem ko postane jasno, da bo cona B STO priključena Jugoslaviji.

Ključne besede: ljudska oblast, jugoslovanske oblasti, cona B STO, cona B Julijske krajine, Koprski okraj, Italijani na Koprskem

THE MEASURES EXERCISED BY YUGOSLAV AUTHORITIES IN ZONES B OF THE GIULIA REGION AND THE FREE TERRITORY OF TRIESTE, AND THE ITALIANS LIVING IN THE KOPER DISTRICT

ABSTRACT

During 1945-1947, the Yugoslav War Administration exercised its control over Zone B of the Giulia region, while during 1947-1954 it administered Zone B of the Free Territory of Trieste. The present treatise deals with the conduct of the Yugoslav military and civil authorities in the Koper district, where a number of autochthonous Italians were living alongside the Slovenes. At first this conduct was practised on class basis, in accordance with the directives of the people's government and the policy of the Slovene-Italian brotherhood. After the conflict with the Cominform in June 1948, however, this policy was somehow changed. The process of "Yugoslavisation" of Zone B (and the Koper district) was even hastened after it became clear that Zone B of the Free Territory of Trieste was to be annexed to Yugoslavia.

Key words: people's government, Yugoslav authorities, Zone B of the Free Territory of Trieste, Zone B of the Giulia region, Koper district, Italians living in the Koper district

Ob koncu vojne sta območje med rapalsko in avstrijsko-italijansko mejo iz leta 1915 zahtevali tako Italija kot Jugoslavija. Kot sporno območje (razen Kanalske doline) je zato imelo poseben status, ki pa se je razlikoval od statusa, ki so ga v okviru zavezniške vojaške uprave imele druge italijanske dežele. Po sporazumu o Julijski krajini med Jugoslavijo na eni ter Veliko Britanijo in ZDA na drugi strani - podpisan je bil 9. junija 1945 v Beogradu - je cono B, ki se je raztezala vzhodno od demarkacijske - Morganove črte,¹ upravljala jugoslovanska vojaška uprava, medtem ko je cono A zahodno od nje upravljala angloameriška Zavezniška vojaška uprava (ZVU) (Dokumenti 1945, 81, 82). Cona B je bila od Jugoslavije ločena z nadzorovano italijansko - jugoslovansko mejo, ki jo je bilo mogoče prestopiti le s posebnimi dovoljenji, medtem ko je bil prehod med cono A in B mogoč z osebno izkaznico.

Kljub usmeritvam, sprejetim z beograjskim sporazumom, ki so bile dopolnjene s sporazumom v Devinu 20. junija 1945 med vrhovnim poveljstvom Jugoslovanske armade in zavezniškim vrhovnim poveljstvom v Sredozemlju (Dokumenti 1945, 98-105), da gibanje ljudi, gospodarski, kulturni in drugi tokovi med conama ne bodo prekinjeni, pa se to ni zgodilo. Na to je vplivalo tako dejstvo, da je bila ZVU času, ko je Jugoslavija to območje hotela priključiti, le začasna zasedbena oblast, kot tudi vse bolj navzoča hladna vojna. T. i. tržaško vprašanje je postalo eno pomembnejših svetovnih vprašanj tistega časa in tudi zaradi nasprotij med blokoma je demarkacijska črta med obema conama v Julijski krajini vse bolj dobivala značaj črte ločnice.²

V skladu s sporazumi je bila za celotno območje pod jugoslovansko upravo (t. i. cono B) na osnovi ukaza maršala Josipa Broza Tita št. 218 23. junija 1945 ustanovljena Vojna (Vojaška) uprava Jugoslovanske armade za Slovensko primorje, Istro in Reko (VUJA). V ukazu je Tito posebej poudaril, da že vzpostavljene krajevne civilne oblasti (narodnoosvobodilni odbori, NOO) ostanejo v svoji popolni veljavi in v tesnem sodelovanju z vojaško upravo še naprej vrše svoje funkcije (Dokumenti 1945, 112). VUJA je tako v coni B nadzirala uresničevanje beograjskega in devinskega sporazuma, sprejemala ukrepe, ki so bili pomembni za celotno cono (finance, carine, promet itd.), usklajevala delo med NOO in organi zaledne vojaške oblasti ter vojaškimi uradi zunaj cone. Pomagala pa je tudi pri graditvi gospodarskih temeljev in predstavljala najvišjo sodno oblast v coni B (Perovšek 1995, 20-22).

Danes slovenski del cone B je bil tako kot danes

hrvaški del v skupni pristojnosti VUJE. Vendar je bil že takrat kot cona B Slovenskega primorja (Vzhodno-primorsko okrožje) ločen od hrvaškega dela. Obsegal je slovensko Istro z obalnimi mesti, mali Kras, brkinske, ilirskobistrške, postojnske, idrijske, vipavske in tolminske predele in Trento, ki s tem strnjanim ozemljem ni bila neposredno povezana. Formalnih pooblastil slovenske (oziroma hrvaške) republiške oblasti na območju, ki je bilo pravno še vedno del italijanske države, sicer niso imele, imele pa so dejanski vpliv, saj so organi ljudske oblasti, pa tudi vojna uprava, ravnali po njihovih navodilih.

Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko primorje in Trst (PNOO), ki je bil v času jugoslovanske zasedbe celotne Julijske krajine najvišji organ ljudske oblasti na območju, ki ga je zase terjala Slovenija, je tudi po juniju 1945 sicer nadaljeval delo, a v coni A brez oblastnih pooblastil, ki jih je v celoti prevzela ZVU. Drugačen pa je bil njegov položaj v coni B, kjer mu je VUJA priznavala vse dotedanje pristojnosti, saj je bila zanjo legitimna in legalna samo oblast, ki je bila vzpostavljena v narodnoosvobodilni borbi. Ker pa je imei PNOO sedež v Trstu, so v coni B z odlokom PNOO dne 25. julija 1945 ustanovili Poverjenišvo PNOO (PPNOO), ki pa je dejansko delovalo že v začetku julija. Za svoje delo je odgovarjalo PNOO in skupščini ljudskih odposlancev Vzhodno-primorskega okrožja, a obenem obdržalo vse pravne in upravne pristojnosti. V coni B je bil že leta 1945 vsaj deloma vzpostavljen jugoslovanski sistem, ki pa je bil prilagojen izjemnosti stanja in se jugoslovanska zakonodaja ni izvajala neposredno, ampak je vse tiste zakone in predpise, ki jih je dovoljeval status začasne uprave (bile so tudi nekatere izjeme), sprejemalo PPNOO (oziroma Istrski NOO) pa tudi VUJA (Perovšek 1995, 20, 68, 69).

Cona B Slovenskega primorja (Vzhodno-primorsko okrožje) je obsegala dve različni območji. Njen večji del je bil na osnovi določil mirovne pogodbe med zavezniškimi in pridruženimi silami in Italijo 15. septembra 1947 skupaj z delom cone A priključen takratni Ljudski republiki Sloveniji. Na tem območju avtohtonih Italijanov ni bilo, saj so jih med zadnjim popisom v Avstro-Ogrski med 182.474 prebivalci našeli le 222.³ Po Rapallu je na ta povsem slovenska območja italijanska država naseljevala Italijane, največ državne uslužbenca pa tudi nekaj kmetov, delavcev in funkcionarjev fašistične stranke. Vendar je velika večina teh t. i. regnicolov odšla že kmalu po kapitulaciji Italije.⁴ Na tem povsem slovenskem območju je velika

1 Črta je dobila ime po generalu Williamu D. Morganu, štabnem načelniku komandanta združenih zavezniških sil v Sredozemlju feldmaršala H. Alexandra. Tekla je od Debelega rtiča do Gorice in po Soči do avstrijske meje in v večjem delu ni identična z današnjo mejo med Slovenijo in Italijo.

2 Več o dogajanjih v coni A Julijske krajine glej Troha 1999; Troha 1998.

3 Podatki ljudskega štetja v Avstro-Ogrski leta 1910 so objavljeni v različnih publikacijah, npr. Oko Trsta, 1945, 141-152.

4 Več v Zagradnik, 1996; Zagradnik, 1998; Troha, 1997.

večina Slovencev v pričakovanju priključitve k matici podprla jugoslovanske oblasti, tako da so civilne slovenske oblasti že pred formalno priključitvijo delovale nemoteno (Perovšek 1995, 23, 24).⁵

Drugačen je bil položaj v Koprskem okraju,⁶ kjer so ob teh, ki so se sem priselili v času po Rapallu, živeli avtohtoni Italijani. Ti so v mestnih središčih Kopra, Izole in Pirana v zadnjih letih Avstro-Ogrske sestavljali več kot devetdeset odstotkov prebivalcev. V celotnem Koprskem okraju cone B Julijske krajine pa je po popisu leta 1910 živelo 24.669 Slovencev in 31.706 Italijanov, po popisu iz leta 1945 32.160 Slovencev in 22.769 Italijanov, po ocenah Carla Schiffreerja pa 28.300 Slovencev in 29.000 Italijanov (AS, I, 1, 25-27, Schiffreer 1946).⁷ Tudi Okrožni komite KPS za Vzhodnoprimorsko okrožje je avgusta 1945 poročal, da so mesta v danes slovenskem delu Istre italijanska in da je deloma italijanska tudi njihova okolica, zlasti okolica Izole in Pirana (AS, I, 3).

Jugoslovanske oblasti so se dobro zavedale občutljivega položaja v istrskih obalnih mestih z večinskim italijanskim prebivalstvom in prav zato so se hotele tam čim bolj politično utrditi. Takoj po prihodu so pričeli s "politično aktivizacijo množic na osnovi linije bratstva" in tudi z uresničevanjem "demokratskih načel, ki jih prinaša nova Jugoslavija". Tam, kjer ti še niso delovali, so osnovali narodnoosvobodilne odbore, v katere so vključili tiste Italijane, ki niso nasprotovali priključitvi teh območij Jugoslaviji, utrjevali so partijo in množične organizacije (AS, I, 4).⁸ Jugoslovanska zasedbena uprava je posebej izpostavila, da je treba spoštovati manjšinske pravice Italijanov, kot so bile šole, kultura pa tudi proporcionalna udeležba različnih nacionalnosti v lokalni oblasti (AS, I, 5).

Zasedbene oblasti so v coni B sprejele nekatere ukrepe, ki so podobno kot tisti, ki so bili sprejeti v Jugoslaviji, posegali v lastninske odnose. Mednje sodijo ukrepi o upravi premoženja, ki je ostalo brez lastnika, večinoma zaradi pobega ali preselitve (sekvester), in zaplemba imetja osebam zaradi sodelovanja z okupatorjem ali izdajstva (konfiskacija).⁹ Jeseni 1946 je izšel Odluk o zaplembi premoženja fašistov, fašističnih društev in ustanov (UL PPNOO, 17/133). Kot eno mož-

nih kazni so delno ali celotno zaplembo premoženja uzakonile Odredba o pobijanju sabotaže in špekulacije (UL PPNOO, 1/18), Uredba o dopolnitvi 9. člena odredbe o pobijanju sabotaže in špekulacije (UL PPNOO, 3/24), Uredba o spremembi odredbe o pobijanju sabotaže in špekulacije (UL PPNOO, 16/120) in Odredba o kazenskem postopku proti vsem vojnim zločincem in ljudskim sovražnikom (UL PPNOO, 22/567). Iz zaplembe so bila izvzeta zemljiška posestva lastnikov, ki so bili osumljeni fašizma, na katerih pa so živeli koloni, spolovinarji in zakupniki, ker so se oblastni organi že pripravljali na uresničevanje agrarne reforme. Marsikatera zaplemba iz začetnega obdobja je bila kasneje razveljavljena in veljavne zaplembe so bile nato čvrsto utemeljene, saj so se oblastni organi zavedali, da utegnejo priti pred mednarodno arbitražo (Zagradnik 1995). V dneh med 16. in 18. novembrom 1946 so v skladu z Odredbo o pobijanju sabotaže in špekulacije v istrskih mestih aretirali več trgovcev. Številne trgovine so zaprli, denar in blago so bili zaseženi (ASD MAE, 1).

Oblasti v coni B takoj po svojem prihodu niso posegale v kolonske odnose, ki so se vse do povojnih let ohranili na koprskem in piransko-sečovljskem območju, pač pa so takoj posegle v vprašanje razdelitve pridelkov med kolone in lastnike (AS, I, 3; Čepič 1995, 167-169). Kolonizacija je bila v Koprskem okraju ukinjena na osnovi Odredbe o odpravi kolonata okrajnega izvršnega NOO za Koprski okraj v začetku julija 1946. Z njo so bili namesto kolonskih uvedeni zakupni odnosi, medtem ko se lastništvo ni spremenilo. Ker je bil Koprski okraj del novega Svobodnega tržaškega ozemlja (STO), ki je bilo v skladu z mirovno pogodbo z Italijo enotno območje in za katerega slovenske oblasti niso vedele, kakšna politična opcija bo v njem prevladala, je okrajni izvršni NOO decembra 1946, torej pred podpisom mirovne pogodbe, sprejel Odluk o ureditvi agrarnih razmerij in razveljavitvi dražb, s katerim so bila zemljišča, ki so jih dotlej obdelovali koloni - zakupniki, zaplenjena. Agrarna reforma je bila v Koprskem okraju zaključena na dan podpisa mirovne pogodbe 10. februarja 1947. V preostalem slovenskem delu cone B je bil zakon o kolonizaciji in agrarni reformi uveljavljen šele po priključitvi septembra 1947 (Čepič 1995, 168-184;

5 O razpoloženju med primorskimi Slovenci glej Troha 1999, 113-138.

6 Maja 1945 je bilo to območje vključeno v Tržaško okrožje in razdeljeno na Koprski in Piranski okraj, ki pa je bil kmalu po ustanovitvi cone B vključen v koprskega. Mesta Koper, Izola in Piran so imela poudarjeno upravno-politično samostojnost (Perovšek 1995, 26).

7 V mestu Koper je bilo leta 1910 7909 Italijanov in 599 Slovencev in Hrvatov, v mestu Piran 7074 Italijanov in 7 Slovencev in Hrvatov, v mestu Izola 5914 Italijanov in 40 Slovencev in Hrvatov. Za primerjavo navajam štetje, ki so ga izvedle slovenske oblasti leta 1945: Koper 5554 Italijanov in 595 Slovencev in Hrvatov, Piran 4801 Italijanov in 254 Slovencev in Hrvatov, Izola 6946 Italijanov in 346 Slovencev (AS, I, 2).

8 Z linijo bratstva je mišljeno t. i. slovensko (slovansko) - italijansko bratstvo, ki je bilo ena od osnov politike OF in KPS že med vojno. Ta politika je bila uspešna med italijanskim delavstvom, ki je zaradi razrednih interesov podprlo priključitev k Jugoslaviji (Troha 1998, 75-174; Troha 1999, 218-231).

9 Konfiskacija so izvajali na osnovi odloka o konfiskaciji, ki ga je sprejel Avnoj 21. novembra 1944 (Zagradnik 1992, 151-154, 155-216; Zagradnik 1995; Čepič 1995, 167-185).

Zagradnik, 1995). Odlok o odpravi kolonata in ureditvi agrarnih razmerij naj bi tako uresničil težnjo "naših delovnih kmetov po zemlji, ki je šla skozi stoletja ne brez žrtev in krvavih naporov" (AS, I, 6, isto PAK 1; Troha 1996, 71-73).

Pač pa jugoslovanske oblasti niso izpeljale nacionalizacije. Državna podjetja, privatna podjetja odsotnih lastnikov in zaplenjena podjetja je upravljala okrajni oblastni organ, medtem ko je imel nad privatnimi podjetji neposreden nadzor (Prinčič 1994, 71).

Slab gospodarski položaj Koprškega okraja je bil v veliki meri posledica dejstva, da je bil le-ta odrezan od središč, zlasti od Trsta, ki je ostal v coni A. Nanj je vplivalo tudi neurejeno finančno poslovanje pa tudi ravnanje jugoslovanskih oblasti ob njihovem prihodu (npr. odvažanje strojev). Boris Kraigher, takratni vodilni projugoslovanski politik v Julijski krajini, je avgusta 1945 ocenjeval, da je gospodarski položaj na celotnem območju cone B slab, saj naj bi v gospodarskem in finančnem pogledu vladal popoln kaos. Tako bi bila nujna neke vrste vlada, ki bi zadeve uredila, saj jim VUJA sama ni bila kos (AS, I, 7).¹⁰ Svojo oceno je ponovil tudi decembra 1945, tako da so bili nujni ukrepi za njegovo izboljšanje, saj naj bi bil ravno slab gospodarski položaj v coni B, kot je ocenil tudi CK KPS, osnovni vzrok za nasprotovanje ljudi novim oblastem (AS, I, 8).

Italijanska zakonodaja je v coni B Julijske krajine deloma ostala v veljavi, v nekaterih določilih pa je bila ukinjena ali zamenjana z jugoslovansko. Vzpostavili so okrajna ljudska sodišča, drugostopenjsko okrožno ljudsko sodišče s sedežem v Postojni in višje ljudsko sodišče v Kopru. Okrajne sodnike in porotnike so volili ustrezni okrajni organi oblasti, prav tako okrožne sodnike in porotnike (Perovšek 1995, 66, 67).

PNOO je že 18. maja 1945 z odlokom razpustil fašistične organizacije in 8. junija 1945 ustanovil komisijo za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih sodelavcev. Razveljavil je tudi vse pravne predpise, ki so bili izdani med nemško okupacijo. V coni B Slovenskega primorja je PPNOO 1. decembra 1945 sprejelo pravilnik o poslovanju komisij za čiščenje fašistov in kolaboracionistov.¹¹ Sojenje za kazniva dejanja fašizma in kolaboracijo je bilo najprej v pristojnosti vojaškega sodišča VUJA in posebnega Ljudskega sodišča za sojenje fašističnih zločinov, ki je v Koprškem okraju

do 22. februarja 1946 delovalo v okviru okrajnega ljudskega sodišča. Po februarju 1946 pa so vse pristojnosti prevzela civilna ljudska sodišča. Za ta dejanja so sodili v okviru meril, ki so takrat veljala v Jugoslaviji. Obsodbe so bile različne, od smrtne do zaporne kazni in prisilnega dela v delovnih taboriščih (AS, I, 9; AS, I, 10; PAK 2).¹²

V Koprškem okraju je bila na načelni ravni uvedena dvojezičnost, dejansko pa se je slovenščina ob italijanščini, ki je prevladovala, uveljavila šele po ustanovitvi STO (Beltram 1995, 1-3).¹³ Naj navedem, da je bila slovenščina oktobra 1945 predlagana kot fakultativni jezik v nižji strokovni šoli v Izoli in Kopru, medtem ko je bila v italijanskih srednjih šolah uvedena kot obvezen predmet šele aprila 1947 (Beltram 1995, 34). Število italijanskih šol se je sicer zmanjšalo, a zato, ker so v času fašizma tudi Slovenci obiskovali italijanske šole. Na novo so februarja 1946 ustanovili italijansko srednjo tehnično šolo v Izoli. Italijansko šolstvo je ohranilo avtonomijo, učni program je bil vezan na program šol v Italiji oz. Trstu, del programa pa je bil spremenjen (PAK 3; PAK 4; AS, II, 2; Beltram 1995, 34; Perovšek 1995, 47). Na sestankih različnih organov so sicer poudarjali, da so nekateri učitelji fašistično in močno proitalijansko usmerjeni, a kljub temu v prvem šolskem letu odpustov skoraj ni bilo. Jeseni 1946 je oddelek za prosveto pri PPNOO poslal prosvetnemu odseku Koprškega okraja spisek šestnajstih učiteljev in profesorjev, ki so s 30. oktobrom 1946 izgubili službo zaradi svoje profašistične dejavnosti. Ob tem je treba poudariti, da niso zahtevali le zamenjave italijanskih, marveč tudi nekaterih slovenskih učiteljev (PAK 5; PAK 6; ASD MAE, 2; Beltram 1995, 42, 45; Čeh 1995, 5). Seveda so oblasti vzpostavile tudi slovensko šolstvo na temeljih tistega, ki se je začelo organizirati že med vojno v okviru partizanskega šolstva.

Krajevni narodnoosvobodilni odbori, izvoljeni v času vojne, so delo nadaljevali tudi po vojni. Manjkajoče NOO so izvolili 7. septembra 1945. Oblasti so sicer skušale zagotavljati enakopravno zastopanost narodov v oblastnih in političnih organih, a jim je to le stežka uspevalo, saj so poleg kriterija narodnosti upoštevale tudi politično primernost posameznika, torej njegovo zavzemanje za ljudsko oblast. Tako so se italijanski odborniki pogosto menjavali, razpuščeni so bili celotni mestni NOO in postavljeni novi. V začetku je bila

10 Slab finančni položaj je bil deloma posledica tega, da je v coni B dotlej ostala lira kot plačilno sredstvo, medtem ko je bil v Jugoslaviji že uveden dinar (Perovšek 1995, 27-28, 31-41).

11 Odlok PNOO o razveljavitvi vseh pravnih predpisov, izdanih med nemško okupacijo, o delnem razveljavljenju starejših pravnih predpisov in o veljavnosti odločb, izdanih na njihovi osnovi, 8. junij 1945 (AS, II, 1; AS, I, 9); Odlok o ustanovitvi komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev (UL PNOO, 30/1945); Pravilnik o poslovanju komisij za čiščenje fašistov in kolaboracionistov (UL PPNOO, 4/29).

12 Uredba o ukinitvi ljudskega sodišča za sojenje fašističnih zločinov v Kopru (UL PNOO, 10/72).

13 PNOO ni izdalo nobenega odloka, ki se nanaša na dvojezičnost in je bilo zakonsko vprašanje rešeno šele v 7. členu statuta STO in odloku IOLO o uradnih jezikih z dne 14. septembra 1947.

administracija v glavnem ista kot v času fašizma, a so jo postopoma odstranili. Težave so bile tudi zato, ker skoraj noben italijanski uradnik ni znal slovensko (AS, II, 3; ASD MAE 3; Beltram 1995, 10-16).

Ukrepi jugoslovanskih ljudskih oblasti so bili v tem prvem obdobju zlasti razredni in so zaradi svoje socialne sestave marsikdaj bolj prizadeli Italijane kot Slovence in Hrvate (ukrepi o upravi premoženja prebeglih, o zaplembah, odpravi kolonskih odnosov, agrarni reformi, razveljavitvi dražb in prisilnih odtujitev). In ne le to. Kot sem že omenila, je iz dokumentov razvidno, da so se oblasti trudile zagotoviti narodno enakopravnost, a seveda na način, kot so to enakopravnost same razumele. Zlasti v času do objave resolucije informbiroja je bila ena stalnic njihove politike t. i. slovensko oz. slovansko-italijansko bratstvo, ki pa je seveda zajemalo le ljudi, ki so podpirali priključitev k Jugoslaviji bodisi iz nacionalnih bodisi razrednih vzrokov. Teh zadnjih je bilo, v nasprotju s Trstom in Trzičem, med Italijani na Koprskem malo.

Do tistih, ki so jim nasprotovali, so oblasti nastopale ostro, pri čemer pa ločnica praviloma ni bila narodnostna, čeprav ne smemo zanemariti tudi marsikaterega ukrepa lokalnih aktivistov, ki so šikanirali Italijane le zaradi njihove nacionalne pripadnosti. Ob tem pa ne smemo pozabiti, da je bil odpor do vsega, kar je bilo italijansko, v veliki meri posledica ravnanja tamkajšnjih Italijanov v času fašizma. Ena glavnih nalog je bil boj proti ostankom fašizma, za katerega je bilo marsikdaj razglašeno tudi le pasivno nasprotovanje (PAK 7). Zaradi tega se je med italijanskim in slovenskim prebivalstvom pogosto ohranjalo nerazumevanje in včasih tudi sovraštvo in so oboji dvomili o možnost mirnega sožitja.¹⁴

Ob vsakodnevnem "tihem" nasprotovanju novim oblastem je večkrat prišlo do večjih konfrontacij, ki so v letih 1945-1947 dosegle višek s stavko v Kopru konec oktobra 1945 ob uvedbi t. i. jugolire.¹⁵ Stavko so po podatkih jugoslovanskih oblasti organizirali trgovci in "podobni pridobitniški krogi", pa tudi "črnoborzijanci" ob pomoči domačih italijanskih komunistov, ob čemer pa so priznavale, da je stavkalo skoraj celotno prebivalstvo Kopa (AS, I, 11; AS, I, 12). V odgovor so organizirale okoliške prebivalce, da bi stavko "razbil". V spopadih med stavkajočimi in nasprotniki sta bila dva stavkajoča ubita. Koprski mestni komite KP Julijske krajine je bil razpuščen, ker so ga obdolžili, da je pomagal organizirati stavko (AS, I, 12). Slovensko partijsko vodstvo je kasneje ocenilo, da drugega načina, kot je bil pohod ljudi (ki so podpirali Jugoslavijo), ki je bil upo-

rabljen proti stavkajočim, dejansko ni bilo (AS, I, 14).

Drugi višek so ta nasprotovanja dosegla ob obisku mednarodne razmejitvene komisije februarja in marca 1946, ko so oblasti onemogočile proitalijanske manifestacije (AS, I, 15; AS, I, 16; ASD MAE, 4; ASD MAE 5). Italijanom je le v Piranu uspelo izpeljati manjšo demonstracijo, v kateri je sodelovala skupina okrog 150 ljudi, ki je kričala "Italija!", kakor je poročal Anton Vratusa (AS, I, 17). Tega, da je velika večina italijanskega prebivalstva obalnih istrskih mest proti priključitvi k Jugoslaviji, se je zavedala tudi slovenska vlada. Njen predsednik Boris Kidrič je februarja 1946 ugotavljal, da sta Koper in Piran "odločno proti nam in slabost je v tem, da slovenska okolica teh krajev ni kompaktno naseljena. Koper in Piran sta proti nam predvsem iz razrednih interesov in ni mogoče sedaj nič spremeniti... Ne zganjati teror, ampak z manifestativno močjo vplivati na ta mesta" (AS, I, 14).

Če je bilo tukajšnje italijansko prebivalstvo večinoma protijugoslovansko usmerjeno in je bil tudi večji del italijanskih komunistov - domačinov vsaj deloma nasproten, pa so ta razmerja med Italijani deloma spremenili tisti Italijani, ki so v Koprski okraj prihajali iz cone A in Italije, od koder so odšli zato, ker jih je preganjala italijanska ali zavezniška policija. To so bili v veliki večini udeleženci osvobodilnega boja, proti katerim so zaradi medvojnih dejanj pa tudi dejanj v okviru jugoslovanske uprave Julijske krajine maja 1945 pričeli v Italiji in coni A Julijske krajine voditi sodne procese. V cono B, zlasti pa v Jugoslavijo, so prihajali tudi italijanski delavci, simpatizerji komunistov, "gradit socializem" (Troha 1999, 233-235).

Mirovna pogodba, sklenjena med zavezniškimi silami in Italijo 10. februarja 1947 (njena določila so bila uveljavljena 15. septembra isto leto), je med drugim določila tudi novo mejo med Italijo in Jugoslavijo in ustanovitev samostojne državne enote - Svobodnega tržaškega ozemlja. Vodil naj bi ga guverner, katerega naloga je bila konstituirati vlado in organizirati volitve v ustavodajno skupščino. Za vzpostavitev nove države je bilo torej ključna imenovanje guvernerja, ki je bilo v pristojnosti Varnostnega sveta OZN. Dotlej je uprava ostajala v rokah dveh zavezniških vojaških uprav, razmejitev pa je tekla po demarkacijski črti na območju, ki je bilo del STO (AS 1).¹⁶

Ključni preobrat je v tržaško vprašanje prinesla resolucija informbiroja. Po njeni objavi junija 1948 je v coni A STO velika večina italijanskega tržaškega delavstva pa tudi Slovencev na levici resolucijo podprla, tako

14 Na to vprašanje je že maja 1945 opozarjal takratni sekretar OK KPS za Tržaško okrožje Branko Babič (AS, I, 4).

15 Jugoslovanske oblasti so deloma zaradi pomanjkanja lir, deloma pa zato, da so ovirale trgovanje s cono A in Italijo, konec oktobra 1945 uvedle t. i. jugoliro, posebno denarno enoto, ki je ostala v veljavi v coni B Julijske krajine in nato coni B STO vse do uvedbe dinarja kot plačilnega sredstva julija 1949.

16 Ustanovitev in ureditev STO so urejali člena 4 in 21 ter prilogi VI (Stalni statut) in VII (Instrument za začasni režim) Mirovne pogodbe med zavezniškimi silami in Italijo.

da je Jugoslavija tam skoraj povsem izgubila svoj dotedaj velik vpliv.¹⁷ Obenem pa se je vse bolj približevala Zahodu, zato ZDA in Velika Britanija v Trstu nista več potrebovali vojaških sil, bili pa sta tudi zainteresirani za normalizacijo odnosov med Italijo in Jugoslavijo, ki brez rešitve tržaškega vprašanja ni bila mogoča. Veliki sili sta zato od konca leta 1949 pričeli pritiskati na Italijo in Jugoslavijo, da sprejmeta dogovor. Menili sta, da bi bilo sporazum najlažje doseči na osnovi dejanskega stanja, tako da bi ob določenih korekturah cona A pripadla Italiji, cona B pa Jugoslaviji (Novak 1996, 337-339; De Castro, 1981, I, 799-872; AS 3).

Sprejem ene izmed kompromisnih rešitev tržaškega vprašanja je oteževalo dejstvo, da je bilo STO v obeh prizadetih državah močno propagandno izrabljeno. Ne jugoslovanska ne italijanska vlada si zato nista mogli privoščiti, da bi se dokončno odrekli območju, ki so ga ljudje v vsaki od njiju imeli za svoje (AS 4). Zaradi pritiskov javnega mnenja v obeh državah je bilo zato nujno sprejeti neko obliko zacasne rešitve, ki bi sčasoma prešla v dokončno. Ali kot je dejal Tito britanskemu veleposlaniku v Beogradu siru Charlesu Peaku, avgusta 1951: "Italijani ne bodo dali izjave, da se odrejajo nadaljnjim ozemelskim zahtevam, mi pa se ne bomo nikoli odrekli Trstu. Le sedaj, ker ne moremo drugače, da ne bi dali Sovjetski zvezi možnosti, da izkoristi položaj, dajemo Trst Italiji" (AS 5).

Jugoslavija je decembra 1951 predlagala, da bi sama dobila območje Škedenja (vzhodni del Trsta), Žavelj in Miljski polotok, Italija pa poleg Trsta še Koper in Izolo z neposredno okolico. Mesti v Istri bi tako postali italijanska enklava s cestno in pomorsko povezavo z matično državo, ki bi bila urejena s posebnim režimom. Italija bi obenem dobila večina s Slovenci poseljeni koridor v coni A od takratne meje do Trsta po vsej dolžini železnice in ceste. To zamenjavo so utemeljevali z etničnim načelom. Po uradni jugoslovanski razlagi je bil takšen predlog ugodnejši za Italijo, ker bi na priključenem delu ostalo več Jugoslovanov (okrog 48.000) kot v Jugoslaviji Italijanov (okrog 29.000). Če pa bi vzeli etnično ravnotežje med celotnima manjšinama, naj bi bilo po tem predlogu v Italiji okrog 50.000 več Slovencev kot Italijanov v Jugoslaviji. Po teh podatkih, predloženih na pogajanjih, je bilo po popisu leta 1910 na območju, ki je bilo leta 1947 priključeno Jugoslaviji, 114.076 Italijanov, po popisu leta 1948 67.856, leta 1951 pa okrog 40.000. Število je bilo po trditvah jugoslovanske vlade zmanjšano zaradi prostovoljne izselitve

114.000 Italijanov (samo v letu 1948 več kot 30.000). To izseljevanje naj bi potrjevalo, da tamkajšnji Italijani niso bili "avtohtoni etnični element, ki bi bil vezan na ta kraj", ampak priseljenci. Po istem viru naj bi bilo leta 1951 v mejah Italije okrog 80.000 Slovencev (AS 6).¹⁸

V razpletu tržaške krize je novo fazo pomenila londonska konferenca (3. april - 9. maj 1952) med zahodnimi silami in Italijo, ki so jo sklicali zaradi odločitve zlasti Velike Britanije, da v čim krajšem času dajali Italiji velika pooblastila v coni A, a se obenem niso več sklicevali na tristransko noto¹⁹ in niso posegali v cono B. Neposredna posledica konference je bila tako nadaljnja povezava obeh con bodisi z Italijo bodisi z Jugoslavijo, ki je dejansko vodila do razdelitve obeh con med obe državi (AS 3; Novak 1996, 365-372).

Jugoslavija je ob koncu londonske konference poudarila, da uveljavitev protipravne realne unije cone A in Italije pomeni enostransko rušitev mednarodnega statusa cone A (AS 3). Dejansko pa so ji zaključki konference vsaj deloma ustrezali, saj je dobila proste roke v coni B, kjer je sprejela vrsto ukrepov, ki so to cono še bolj vključevali v jugoslovanski sistem. Kardelj je julija 1952 na razgovoru s predstavniki tržaškega gibanja poudaril: "Londonska konferenca je - čeprav izgleda čudno - na tej liniji vendarle naš uspeh. Preje se je vršil na nas velik pritisk za Koper, Izolo itd. V Londonu o tem ni bilo več govora. Konferenca je bila že preračunana na delitev cone A in B." (AS 9) Po konferenci v Londonu je jugoslovansko vodstvo začelo pripravljati javnost na delitev con. Prvi je pred slovensko javnostjo proti vzpostavitvi STO odkrito nastopil bivši sekretar KPSTO Branko Babič, in sicer na kongresu SZDL Slovenije aprila 1953. Nedvomno je svoj nastop pred tem uskladił s slovenskim političnim vodstvom (AS, I, 18).

Rešitev tržaškega vprašanja je pospešila odločitev zahodnih sil 8. oktobra 1953, da bosta umaknili svoje enote iz cone A in jo predali Italiji, vendar pa pri tem nista določili datuma umika. Takšna odločitev je bila deloma posledica tudi novega zaostrovanja odnosov med Italijo in Jugoslavijo. Ker je bila Jugoslavija s to odločitvijo postavljena pred izvršeno dejanje, je nanjo ostro reagirala. Organizirala je množične demonstracije in v odgovor na italijanske vojaške okrepitve na meji tja poslala svoje. Tito je v govorih v Leskovcu 10. in Skopju 11. oktobra 1953 odločitev zahodnih sil ostro obsodil in predlagal rešitev, po kateri bi Italija dobila Trst, Jugoslavija pa preostali del cone A in cono B.²⁰

17 V KPSTO je dotedanjemu (projugoslovanskemu) vodstvu od približno 4000 članov v coni A STO ostalo zvestih le okrog 500 (AS, 2).

18 Edvard Kardelj je veleposlaniku ZDA v Beogradu G. V. Allenu med drugim pojasnil, da so ob italijanskih mestih v Istri slovenska naselja, ki so v ekonomskem pogledu zelo pomembna, kot n.pr. Škedenj, Žavelje (AS 7).

19 S tristransko noto so marca 1948 zahodne sile celotno STO prisodile Italiji. Nota je bila sprejeta kot pomoč italijanski krščanski demokraciji pred volitvami v Italiji, saj brez pristanka Sovjetske zveze ni bila izvedljiva.

20 V Skopju je Tito izrekel tudi znane besede: "Izjavljam, da bomo vedno pazili na to, če bo italijanski vojak stopil v cono A. Tisti trenutek, ko bo vstopil tja - bomo korakali v to cono." (Slovenski poročevalec, 11. in 12. oktober 1954).

V Trstu je prišlo do protestov, ki so prerasli v krvave nemire v dneh po obletnici prihoda Italije v Trst 3. novembra 1918 (Novak 1996, 414-419). Obenem pa je odločno jugoslovansko reagiranje privedlo do tega, da so se obnovili diplomatski pogovori. Jugoslovanski pogajalci so dobili navodila, da se pogajajo tudi o delitvi po demarkacijski črti z nekaterimi korekturami. Sporazum naj bi bil formuliran tako, da se formalno Italija ne bi odrekla coni B, Jugoslavija pa ne Trstu, pač pa bi Zahod javno izjavil, da po sporazumu o začasni razmejitvi med conama ne bo podpiral pretenzije ne ene ne druge strani (AS 10). Začasna rešitev, ki bi bila obenem predstavljena kot vsiljena, je bila bolj sprejemljiva za jugoslovansko in italijansko javnost, obe vladi pa sta se seveda zavedali, da bo takšna rešitev z dolgoletnim obstojem postala dokončna (AS 11). Po zaključku pogajanj je bilo 5. oktobra 1954 STO v skladu s Spomenico o soglasju, ki so jo podpisale ZDA, Velika Britanija, Jugoslavija in Italija, razdeljeno med Italijo in Jugoslavijo. Začasni sporazum so leta 1975 nadgradili osimski sporazumi med Italijo in Jugoslavijo.

STO tako dejansko ni nikoli zaživelo. Vse od septembra 1947 je tako cono A, ki je obsegala poleg tržaške občine še občine Devin - Nabrežina, Zgonik, Repentabor, Dolina in Milje, upravljala ZVU, cono B, ki je obsegala Koprski in Bujski okraj, pa VUJA. Spremenil pa se je njun značaj. Vojsna uprava Jugoslovanske (ljudske) armade za jugoslovansko cono STO s sedežem v Kopru (tako kot ZVU s sedežem v Trstu) ni bila več zasedbena uprava, ampak uprava z mandatom Varnostnega sveta OZN. Pri sprejemanju ukrepov je bila še vedno omejena z mednarodnimi določili, zato ni mogla v celoti uveljaviti ukrepov, ki jih je uvajala ljudska oblast v FLRJ (PAK 1).

Jugoslovanske oblasti so v okviru priprav na vzpostavitev STO, v katerem so imeli Italijani zaradi Trsta večino, skušale čim bolj utrditi svoj položaj v tistem delu, ki je bil dotlej pod njihovo upravo. Zato so že pred podpisom mirovne pogodbe pospešeno uvajale agrarno reformo, utrjevale združni sektor, ljudsko oblast in upravni aparat. Pri tem pa so zaznavale, da se je razpoloženje med Italijani v coni B še poslabšalo in da so komaj čakali spremembo, tudi revni med njimi. Prav tako se je slabšal položaj v slovenskih vaseh (AS, I, 19).

Tudi VUJA za cono B STO je pristojnosti na območju krajevne uprave prenesla na civilne oblastne organe. V nasprotju z obdobjem med letoma 1945 in 1947, ko skupnega organa civilne oblasti ni bilo, je bil 20. februarja 1947 ustanovljen Istrski okrožni ljudski odbor (IOLO), na katerega sta v soglasju z VUJO prenesla vso

oblast Poverjeništvu PNOO in Oblastni NOO za Istro v Labinu.²¹ Skupni organ je bil ustanovljen v okviru priprav na uveljavitev samostojne države. Kljub temu je Koprski okraj²² ostajal vezan na slovenske in Bujski na hrvaške oblasti (AS, I, 20; AS, I, 21). Ko pa je postalo dokončno jasno, da do ustanovitve STO ne bo prišlo, sta obe republiki neposredno prevzeli nadzor nad okrajnimi organi v coni. V tem okviru je komandant vojne uprave 15. maja 1952 izdal tri odredbe s takojšnjo veljavo, med njimi tudi odredbo o prenosu pristojnosti IOLO na okrajna ljudska odbora v Kopru in Bujah. IOLO je bil tako ukinjen.²³

V Istrskem okrožju je bila po mnenju Julija Beltrama, predsednika IOLO in sekretarja KPSTO za Istrsko okrožje, "oblast v rokah delovnega ljudstva, ki pod vodstvom delavskega razreda in njegove avantgarde uresničuje ljudsko demokracijo" (PAK 1). Ljudska oblast je bila "oblast delavcev in kmetov, Italijanov in Slovanov proti izkoriščevalcem in gospodarskim in narodnostnim zatiralcem, proti ostankom fašizma in proti reakciji". Cona B bi morala zato biti zgled t. i. ljudskim množicam v coni A in drugje, kako lahko ljudstvo vlada samo in kako se lahko reši kapitalističnega vpliva (AS, I, 22).

Ljudska oblast, ki je bila zgrajena na načelih enotnosti zakonodajne, izvršne in sodne oblasti, naj bi v Istrskem okrožju dosledno upoštevala določbe mirovne pogodbe, ker je menila, da je to v interesu miru, ob tem pa je znala ohraniti svoj ljudski značaj in "neprestano brusiti svojo ost proti tankemu sloju izkoriščevalcev" (AS, I, 23). Delo so do volitev, ki so bile izvedene aprila 1950, nadaljevali že leta 1945 izvoljeni narodno-osvobodilni odbori. Ob tem so oblasti poudarjale pravico ljudi, da odbornike kadarkoli odpokličejo, če ti ne opravljajo svojih nalog. Tako so bili iz organov ljudske oblasti postopoma izključeni vsi tisti "elementi, ki so se sicer s prevaro infiltrirali, a so potem delovali proti ljudstvu" (AS, I, 22;²⁴ PAK 1).

Novemu teritorialnemu okviru se je prilagodilo tudi sodstvo. Na osnovi odloka PPNOO in OLOI z dne 20. februarja in po odobritvi VUJA je skupščina IOLO 3. avgusta 1947 sprejela odlok o ureditvi ljudskih sodišč (UL IOLO, I, 1, št. 1, str. 2-4). Na osnovi tega odloka so redno sodno oblast izvajala okrajna ljudska sodišča v Bujah, Kopru in Piranu, okrožno ljudsko sodišče in višje ljudsko sodišče, oba s sedežem v Kopru. Ljudska sodišča so sodila v imenu ljudstva po obstoječih predpisih, torej po predpisih, ki sta jih za Vzhodnoprimorsko okrožje sprejela že PPNOO in PNOO. Sodnike je volila ustrezna okrožna ali okrajna ljudska skupščina.

21 Odlok o ustanovitvi Istrskega okrožja (UL IOLO, I, 1, št. 1, str. 1).

22 V Koprskem okraju je maja 1950 živel 42.656 prebivalcev. (PAK 8).

23 Odlok o ukinitvi IOLO (UL IOLO, I, 6, št. 8, str. 1).

24 V njem navajajo tri konkretne primere odstavitve članov ljudskih odborov.

Pomebna sprememba pri delu ljudskih sodišč je bil odlok o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in ljudsko oblast, ki ga je 14. novembra 1948 sprejel IOLO (UL IOLO, l. 2, št. 7, str. 88-89). Po njem je bilo kaznivo dejanje zoper ljudstvo in ljudsko oblast vsako dejanje, ki mu je bil cilj, da z nasiljem zruši ali ogrozi obstoječo pravno ureditev in temeljne demokratske, politične, narodne, gospodarske pridobitve osvobodilne vojne, zlasti pa enakopravnost in bratstvo slovenskega, italijanskega in hrvaškega naroda ter ljudsko oblast. O kaznivih dejanjih po tem odloku je sodilo na prvi stopnji okrožno ljudsko sodišče, če zadeve niso prevzela zaradi nalog in vloge VUJA v pretres vojaška sodišča, ki so sodila po svojih predpisih. Kazenski postopek je vodilo tudi proti odsotnim ali pobeglim osebam.

V Koprskem okraju je delovalo tudi posebno Ljudsko sodišče za sojenje fašističnih zločinov proti obstoju in svobodi ljudstva ter demokratičnih ustanov, ki so ga ustanovili na skupščini odposlancev Koprškega okraja 2. avgusta 1947 (UL IOLO, l. 1, št. 1, str. 6). Bilo je pristojno za sojenje oseb, ki so se "kot fašisti ali njihovi sodelavci pregrešili proti obstoju in svobodi ljudstva in njegovih demokratičnih ustanov, ki so na zločinski način delovali pod pretvezo ali iz političnih razlogov proti dostojanstvu, osebam, imetju, družinam lastnih sodržavljanov ali proti njihovim organizacijam" (UL IOLO, l. 1, št. 1, str. 6). Kazni so bile: smrtna, dosmrtno ali začasno težko prisilno delo, izguba političnih pravic, zaplemba imovine (UL IOLO, l. 1, št. 1, Pravilnik o poslovanju). Postopek je bil sprožen na osnovi prijave javnega tožilca, epuracijskih komisij in zasebnikov. Za vojne zločine je bilo še naprej pristojno vojaško sodišče za jugoslovansko cono STO, ki je delovalo v okviru VUJA.

Javno tožilstvo za Istrsko okrožje, ki je bilo kot organ IOLO prav tako ustanovljeno na skupščini IOLO 3. avgusta 1947 (UL IOLO, l. 1, št. 1, str. 4), je delovalo po enakih načelih kot javna tožilstva v FLRJ. Njegova osnovna naloga je bila nadzor nad tem, ali organi upravne in sodne oblasti, organi ustanov in podjetij, posamezne uradne osebe in prebivalci Istrskega okrožja pravilno izpolnjujejo zakonite predpise. Okrožnega javnega tožilca in dva namestnika je volila in razreševala skupščina IOLO. Pri delu javnega tožilstva so sodelovali tudi ljudski tožilci kot prostovoljni sodelavci, ki so jih volili prebivalci na svojih zborih in v uradih, podjetjih, ustanovah, mestih in krajih.

Ena največjih pridobitev, ki se je uveljavila že leta 1945, je bila obnova slovenskega in hrvaškega šolstva. Obenem so ohranili italijanske šole. Odprtih je bilo več dijaških domov, otroških vrtcev, visokošolci so dobili štipendije. Šolski program je imel podobne vsebine kot v Jugoslaviji, čemur so se upirali zlasti italijanski učitelji. Za oblasti je zato postala ključna t. i. defašizacija in demokratizacija italijanskega šolstva, tako da so večkrat ukrepale proti italijanskim učiteljem, "ki so iz šole

skušali narediti organizacijo fašistične vzgoje in odpora proti ljudski oblasti" (PAK 1).

Uradno je bila sicer zajamčena svoboda zborovanja in javnih shodov, popolna svoboda verskega, političnega in sindikalnega združevanja in udeleženja, vendar pod pogojem, da program in uresničevanje le-tega ni bilo v nasprotju z zakonitimi predpisi. To pa je praktično pomenilo prepoved vsega, kar ni bilo v skladu s politiko priključitve k Jugoslaviji in graditvi socializma. Tako naj bi popolna svoboda veljala tudi za tisk, "z izjemo seveda onega, ki razpihuje narodnostno mržnjo in uvaja v javno življenje fašistično miselnost in metode" (PAK 1).

Že pred letom 1949 je bila cona B v gospodarskem pogledu vezana na Jugoslavijo. VUJA je 1. julija 1949 namesto t. i. jugolir uvedla dinarje, 11. marca 1950 odpravila carine in uveljavila jugoslovanske carinske tarife, marca naslednje leto je bil uveden jugoslovanski zakon o delavskem upravljanju v gospodarstvu, februarja 1952 so dokončno ukinili liro kot plačilno sredstvo in uvedli carine s cono A. Takoj po londonski konferenci leta 1952 so ukinili potne liste za potovanje v Jugoslavijo, odpri filialo Narodne banke, razširili pravice državljanov FLRJ v coni B, s katerimi so jih izenačili z državljani STO, julija 1952 uvedli kazenski zakonik FLRJ, zakon o prekrških in uredbo vlade FLRJ o osnovah poslovanja gospodarskih podjetij. S tem je bila ukinjena formalnopravna ureditev v coni B, sklenjena z mirovnim sporazumom, in dokončno tudi italijanska zakonodaja. Pravno osnovo so našli v tem, da jugoslovanska uprava po mirovni pogodbi ni bila več zasledbena uprava, ampak do uvedbe STO uprava z mandatom (AS 12; AS, l. 24).

Konfiscirana lastnina je postala temelj državnega sektorja gospodarstva. Ob njem je obstajal zadružni sektor z lastnino kmetijskih, konzumnih in obrtnih zadrug. Tudi v coni B so ob nabavno-prodajnih ustanavljali vse več kmetijsko-obdelovalnih zadrug, torej "zadrug višjega tipa, organiziranih po principu kolektivne obdelave zemlje". Tretji sektor, leta 1949 še vedno najbolj razširjeni sektor gospodarstva, pa je bil zasebni. To so bili največ kmetje, obrtniki in tudi del industrije (PAK 1; AS, l. 22).

Vse gospodarstvo, tudi tisto v privatnih rokah, se je razvijalo v skladu s smernicami ljudske oblasti, ki je uvajala plansko gospodarstvo. Tako so bili vsi sektorji gospodarstva neposredno odvisni od oblasti, ki jih je nadzirala in usmerjala, oskrbovala s surovinami, odkupovala proizvode, določala cene in omejevala dobiček. Uvedli so progresivni davek na dohodek, vezane cene, diferenciacijo živilskih nakaznic, obenem pa povišali obroke na živilske nakaznice ter izboljšali oskrbo vseh življenjskih potrebščin po nižjih enotnih cenah. Sekretar CK KPSTO Branko Babič je oktobra 1949 menil, da so tako delovne množice "vedno bolj občutile sadove ljudske oblasti in so jo bile zato tudi pripravljene braniti.

Delovne množice v coni A pa so v ljudski oblasti cone B imele jasno in konkretno perspektivo svoje borbe in svojega cilja" (AS, I, 25; PAK 1).

Politično je imela v coni B KPSTO kot monopolna stranka popolno oblast. Ali kot je dejal Branko Babič, njen sekretar, partija je bila v coni B na oblasti in "preko nje široke delovne množice, ki jih je Partija vzgajala za upravljanje ljudske oblasti" (AS, I, 25). Dva meseca pred objavo resolucije informbiroja, aprila 1948, je bilo v Istrskem okrožju 1123 članov komunistične partije, od tega v Koprskem okraju 656 (PAK 9).²⁵ Vodilni v KPSTO so zatrjevali, da je bilo v Istrskem okrožju nacionalno vprašanje rešeno na osnovi leninizma in stalinizma. Prepovedana sta bila rasno sovraštvo in nacionalna diskriminacija. V skladu s sprejetimi odloki so bile vse tri narodnosti enakopravne, vsi trije jeziki uradni, v predstavniških organih je bil uveljavljen princip proporcionalnosti (PAK 1).²⁶

Ljudska oblast naj bi zagotavlja kulturni razvoj vsem narodom ter podpirala "svobodno napredno kulturo". Partija naj bi tudi z vzgojnim delom pregnala ostanke nacionalizma in šovinizma, ki jih med slovenskim prebivalstvom naj ne bi bilo, med italijanskim prebivalstvom pa so še vedno pomenili "resno oviro pri poglobljanju in širjenju bratstva in enotnosti vsega našega delovnega ljudstva". Vzrok naj bi bil v fašizmu in v tem, da se je slovenski narod, v nasprotju z italijanskim, med NOB prekalil in prevzgojil v duhu resničnega internacionalizma (PAK 1).

Najpomembnejša množična organizacija je bila Slovansko-italijanska antifašistična unija (SIAU), ki naj bi v coni B ohranila in utrdila "širokoljudski enotnopolitični značaj" Osvobodilne fronte. Na osnovi t. i. bratstva naj bi izvajala "široko politizacijo množic" za njihovo aktivno sodelovanje pri delu ljudske oblasti, zlasti pri "vsakodnevni borbi z ostanki strmoglavljenega razreda kapitalistov in veleposestnikov", pri prostovoljnem delu in v drugih akcijah (PAK 1). V Koprskem okraju, ki je imel 29.890 volilnih upravičencev, je bilo aprila 1948 15.433 članov SIAU. V večinsko italijanskih obalnih mestih je bil odstotek članstva bistveno nižji kot v pretežno slovenskem zalednju. V Kopru, ki je imel okrog 4000 volilnih upravičencev, je bilo le 870 članov SIAU, v Piranu od 3250 volilnih upravičencev 693. Podobno je bilo tudi v delavski Izoli, kjer naj bi bila naklonjenost jugoslovanskim oblastem vsaj pred sporom z informbirojem večja, od 6524 le 1415 (PAK 10).

Ohranjale so se medvojne metode dela, pa tudi način razmišljanja. Ena najpomembnejših nalog je bila budnost in odkrivanje sovražnika = reakcija (ostanki fašizma, veliki kmetje - kulaki, duhovniki) in boj proti

njemu, saj naj bi le-ta ves čas skušal uničiti ljudsko oblast in njene pridobitve (progressivni davek, zadrudne domove in zadruge sploh itd.) in je pri tem uporabljal različne oblike boja - od podkupovanja in zastraševanja nekdanjih kolonov do sabotaz, špekulacij in odkritih nastopov proti vsemu, "kar je ustvarilo ljudstvo". Ob tem naj bi skušala zabrisati razredno osnovo ljudske oblasti in deliti ljudi glede na njihovo narodnost, saj naj bi menila, da so oblasti v coni B "vsiljena slovanska nacionalistična diktatura" (PAK 1).

Italijanska država naj bi se razglašala za čuvarja italijanstva Istre. Te njene trditve so bile po mnenju Julija Beltrama smešne, saj "italijanskega elementa na tem teritoriju ni treba nikomur čuvati niti skrbeti zanj, kajti očitno in preksrbljeno je od tistega momenta, ko je delovno ljudstvo prevzelo oblast v svoje roke" (PAK 1).

Po objavi resolucije informbiroja konec junija 1948 je KPJ podprlo enajst članov Okrožnega komiteja KPSTO za Istro, informbiro pa štirje (PAK 11). V nasprotju s cono A je v coni B, ki so jo upravljale jugoslovanske oblasti, zmagala projugoslovanska struja, ki je nato povsem prevladala. Tisti, ki so podprli resolucijo IB, t. i. frakcionaši, so se v coni B pridružili drugim sovražnikom ljudske oblasti. Po sporu med KPJ in informbirojem je za jugoslovanske oblasti v coni B bilo še pomembnejše, da se okrepi ljudska oblast, da se dvigne življenjska raven prebivalstva, kar naj bi potrdilo pravilnost politike KPJ. Tudi cona B je morala skupaj z Jugoslavijo dokazati, kako se gradi socializem (AS, I, 22; PAK 12). Na 2. zasedanju SIAU julija 1949 so ugotavljali, da so v nekaj letih zgradili več šol kot Italija v petindvajsetih, "obnovili in razširili smo bolnice, obnovili gledališče v Kopru, ustanovili radio, gradimo 20 družinskih domov. Imamo 11 proizvodnih zadrug in 30 zadrug" (PAK 13).

Gospodarska politika je predvidevala najširšo mobilizacijo delovnih ljudi ter vseh produkcijskih sredstev, da bi ljudem omogočili "lepše življenje in gotovo bodočnost", pa tudi višjo kulturno raven. Visoko so postavljali tudi vprašanje sožitja med tremi narodnostmi, kar naj bi bila sposobna uresničiti le "revolucionarna oblast v rokah delovnega ljudstva" (PAK 1). Tako naj bi v coni B popolnoma svobodno živele enakopravne narodnosti. Julij Beltram je zatrjeval: "V kolikor se sme trditi, da pri nas vlada "teror", se lahko govori samo v tem smislu in če se o tem nasilju govori, potem se tudi mi strinjamo, namreč da delavski razred na oblasti preprečuje špekulantom, izkoriščevalcem in zatiralcem, da bi se ponovno dokopali do oblasti in s tem iztrgali iz rok delavskemu razredu glavno pridobitev narodno-osvobodilne borbe - oblast." (PAK 1)

25 V Koprskem okraju je bilo med članstvom komunistične partije 493 Slovencev, 157 Italijanov in 6 Hrvatov.

26 V Istrski okrožni ljudski skupščini je bilo oktobra 1949 65 Slovencev, 41 Italijanov in 41 Hrvatov, v IOLO pa 10 Slovencev, 8 Italijanov in 4 Hrvatje.

Za januar 1949 so v coni B načrtovali volitve v odbore SIAU. Kot je poudarjal organizacijski sekretar Oskar Venturini, naj bi pomenile največjo manifestacijo slovensko-italijanskega bratstva demokratičnega ljudstva Istrskega okrožja in naj bi dokončno povezale vse demokratične sile pri graditvi zadrugištva, dviganju gospodarstva in kulturnega napredka. Zunaj te enotne fronte naj bi tako ostali le tisti, "ki tega ne priznavajo, sovražniki vsakega napredka, hlapci kapitalizma in fašizma" (PAK 14).

Politični aktivisti so že pred uveljavitvijo mirovne pogodbe ocenjevali, da je razpoloženje med italijanskim prebivalstvom slabo, komaj naj bi čakali spremembe, tudi revni in dober del delavcev, ki bi jih morali podpirati po merilih takratnih oblasti. Večina je v jugoslovanskih oblasteh še vedno videla okupatorja. Ohranjali so se stari predsodki proti manjvrednim Slovanom, ki so bili sedaj "gospodarji" (Miglia 1994, 174). Italijani so se počutili ogrožene tudi zato, ker se je vedno več Slovencev priseljevalo v doslej skoraj izključno italijanska mesta (nadomeščanje odseljenih, delavci v upravi in drugih državnih in partijskih organov, milica, vojska itd.) in tako spreminjalo njihovo fizionomijo in zlasti nacionalno strukturo. Spremenila se je tudi politika jugoslovanskih oblasti, ki so do mirovne pogodbe iz različnih vzrokov skušale zadržati italijansko prebivalstvo. Sedaj je bilo odseljevanje Italijanov, zlasti potem, ko je postalo jasno, da STO ne bo ustanovljeno, dobrodošlo, saj je olajševalo proces priključitve. Zato so sprejemali ukrepe, ki so oteževali ne le položaj določenih socialnih kategorij prebivalstva, kot je bilo pred tem (agrarne reforme ipd.), marveč zlasti tistih, ki so se čutili povezane z Italijo ali cono A. Oviral so prehod v cono A, kar je prizadelo zlasti tiste, ki so bili tam zaposleni, oteževali menjavo denarja, metali iz stanovanj družin, zaposlenih v coni A, potekale so se aretacije zaradi suma proitalijanske dejavnosti. Dosti je bilo ukrepov, n. pr. uvajanje dvojezičnosti, ki so prizadeli Italijane zaradi njihovega neznanja slovensčine. Oblasti so sicer še naprej pazile na pariteto v organih, ki pa so le stežka zagotavljale zlasti z Italijani, ki so se priselili iz cone A in Italije, kjer so bili preganjani zaradi sodelovanja v osvobodilni borbi ali v projugoslovanskih organizacijah po njej. Posebno težko je postalo zagotavljanje etnične zastopanosti v času po IB, ko se je od Jugoslavije odvmilo tudi veliko dotlej naklonjenega italijanskega delavstva. V skladu s svojo politiko so ovirali tudi delovanje cerkve, posebno zato, ker so bili italijanski duhovniki izrazito protijugoslovansko usmerjeni in so med prebivalstvom imeli velik vpliv. Več duhovnikov, a ne le Italijanov, je bilo zaprtih, nekateri so bili obsojeni tudi brez procesa (na t. i. družbeno-koristno delo). Uvedena je bila obvezna civilna poroka, uničili so italijansko Katoliško akcijo, rekvirirali semenišče v Korpu, samostane (Suore Dimesse, Minori francescani in Minori cappuccini), župnišča.

Enega izmed viškov so nasprotja dosegla ob volitvah v okrajne ljudske odbore 16. aprila 1950, med katerimi so se dogajale številne nepravilnosti, pritiski na ljudi, da se volitev udeležijo, razčiščevanje in sramotenje ljudi, ki niso volili. Veliko ljudi je bilo izbrisanih iz volilnih imenikov ali "pozabljenih" ipd. Tako lahko v poročilu preberemo: "Napram volilcem, ki niso volili, se bodo podvzele potrebne mere. Na včerajšnjem sestanku partijske celice je bilo sklenjeno, da se kot prvo danes ob 20. uri skliče sestanek. Na sestanek se bo povabilo oz. pripeljalo vse one, ki niso volili. Pošteni volilci pa bodo sodili, kaj naj se stori z njimi, t.j.z onimi, ki niso volili. Predlogi celice so bili, da se te ljudi spravi v tako stanje, da naj jih bo sram in sramota priti med ljudmi. Dalje naj se jim odvzamejo, v kolikor potrebujejo izkaznice SIAU, osebne izkaznice in živilske nakaznice. Tudi glede stanovanj da se podvzamejo gotove mere, in sicer tako, da se jim vzame kakšna soba itd. O vsem tem bo odločalo ljudstvo danes na masovnem sestanku." (AS, I, 26)

Italija je razmere med volitvami izkoristila in jih še pretirala. Tako je jugoslovanski poslanik v Rimu Mladen Iveković poročal: "Moralo se je dokazati barbarstvo slovenskih pastirjev in s tem neveljavnost in ilegalnost volitev v coni B, prikazati jih kot balkansko divjaštvo, impresionirati mednarodno javno mnenje, da se z gnusom okrene od Jugoslavije, ki igra umazano dvostransko igro proti Zahodu in SZ. Italijanska vlada bo volitve v coni B izkoristila kot še eno dobro možnost, da dobi čim večjo naklonjenost zahodnih sil, da dobi čim boljše pozicijo v direktnih pogajanjih, za katere je gotova, da se jim ne bo mogla izogniti." (AS 13)

Proces t. i. jugoslavizacije cone B je bil tako močan, da je bilo julija 1954 nemogoče govoriti o kakšni nacionalni pariteti v upravi. Tako je bilo od 87 učiteljev na italijanskih šolah le 49 Italijanov, od teh 10 z Reke.

Boris Kraigher je v govoru po objavi spomenice poudaril, da sporazum postavlja zelo jasno pravice Jugoslavije na tem področju, obenem je pomembna izjava Zahoda, da ne bo več podpiral teženj Italije: "Pomagali bomo dvigniti Koper, a ne kot konkurenci Trstu, ampak kot center, ki lahko tu zamenja Trst. Istra in Kras sta preobljudena in nimata sredstev za življenje. Ti so sedaj živeli od Trsta, to moramo nadomestiti v Kopru, na drugi strani pa po sporazumu normalizirati promet s Trstom. Italijani hočejo sporazum postaviti kot sporazum med conama, mi med državama. Informbirojevci v Trstu edini napadajo sporazum. Oni so na tej politiki popolnoma zapustili socialistične pozicije in šli na nacionalistične, kritizirajo italijansko vlado, ker je odstopila od cone B, hočejo se pokazati kot zagovorniki STO. Uspelo jim je organizirati masovna izseljevanja delavcev iz vasi, ki po novi razmejitvi pripadajo Jugoslaviji. Neposredne pomoči za izgradnjo cone B od zaveznikov ne bomo dobivali in je tudi nismo zahtevali. To je naša obveza" (AS, I, 27).

S priključitvijo koprškega okraja Sloveniji oktobra 1954 so se slovenski in jugoslovanski predpisi o agrarni reformi in nacionalizaciji razširili na to območje, vendar se zaradi pogajanj z Italijo niso takoj uresničevali. V letih 1959-1966 so nacionalizirali del poslopij in

zemljišč gospodarskih podjetij, katerih lastniki so bili italijanski državljani. V cono B se je po podpisu Spomenice o soglasju razširila tudi jugoslovanska civilna uprava (vojna obveznost, zakoni, predpisi, organizacije oblasti itd.).

PROVEDIMENTI DELLE AUTORITÀ JUGOSLAVE NELLE ZONE B DELLA VENEZIA GIULIA E DEL TERRITORIO LIBERO DI TRIESTE E GLI ITALIANI DEL CAPODISTRIANO

Nevenka TROHA

Istituto di storia contemporanea, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

RIASSUNTO

Nonostante la comune amministrazione militare dell'Armata jugoslava nel Litorale sloveno, nell'Istria e a Fiume (VUJA), nella Zona B della Venezia Giulia non esisteva un unico organo civile. Queste zone erano sottoposte dal 1945 alle autorità di Lubiana o a quelle di Zagabria. Nella parte slovena - la Zona B del Litorale sloveno - il governo civile fu assunto nel luglio del 1945 dal Commissariato Regionale del Comitato Popolare di Liberazione per il Litorale sloveno e Trieste (PPNOO), nella parte croata fu istituito il Comitato di Liberazione Popolare per l'Istria. Va qui rilevato che la parte slovena della Zona B comprendeva vasti territori a maggioranza slovena e che l'unica zona etnicamente mista (slovena-italiana) era l'allora distretto di Capodistria.

L'amministrazione jugoslava della Zona B, sia pure con alcune limitazioni dettate dal rispetto parziale delle norme internazionali sulle zone occupate, accolse diverse misure tese all'edificazione del potere popolare. Misure "classiste" che, a causa delle rispettive situazioni sociali, colpirono di più gli italiani che gli sloveni e i croati. Tali furono ad esempio la gestione delle proprietà di coloro che erano fuggiti, le confische, la soppressione dei contratti coloniali, la riforma agraria, l'annullamento delle aste e delle alienazioni forzate. Non fu invece realizzata la nazionalizzazione. La legislazione italiana venne, in taluni casi, sostituita da quella jugoslava e furono annullate tutte le norme legali emanate durante l'occupazione nazista. Il PPNOO per il Litorale sloveno e Trieste applicò, già nel maggio del 1945, il cosiddetto provvedimento di epurazione. I processi per i reati di fascismo e collaborazionismo erano ancora di competenza del Tribunale popolare speciale per i crimini fascisti e del tribunale militare dell'Amministrazione jugoslava. Dopo il febbraio del 1946 tutte le competenze passarono ai tribunali popolari civili.

Le autorità jugoslave si erano rese conto della delicata situazione esistente nelle città istriane della costa, a maggioranza italiana e volevano quindi proprio qui rafforzare il proprio ruolo politico. Subito dopo l'occupazione si cominciò ad "attivare politicamente le masse sulla linea della fratellanza", rilevando soprattutto che andavano rispettati i diritti della minoranza italiana, come ad esempio le scuole, la vita culturale e la rappresentanza proporzionale negli organismi del potere locale. Questi andavano sviluppati "in maniera democratica" e dunque attraverso gli organi del potere popolare. Nonostante il formale bilinguismo, sino al 1947 nelle città costiere la lingua più diffusa era sempre l'italiano. Lo sloveno fu introdotto nelle scuole medie italiane, come materia obbligatoria, appena nell'aprile del 1947. Al potere riusciva difficile assicurare l'uguale rappresentanza nazionale negli organismi politici e di governo, causa la resistenza opposta dalla maggior parte degli italiani. I membri italiani dei vari comitati cambiavano di continuo, interi Comitati Popolari venivano sciolti e sostituiti da nuovi. Nel primo periodo l'amministrazione era generalmente italiana, rimasta al suo posto ancora dal periodo fascista, ma gradualmente fu cambiata. Un'altra difficoltà era rappresentata dal fatto che nessun funzionario italiano parlava lo sloveno.

Sia pure nel rispetto del bilinguismo e dei diritti degli italiani, l'Amministrazione militare jugoslava e le autorità civili, al moto di "chi non è con noi è contro di noi" divisero la popolazione in favorevoli - gli sloveni e gli italiani "onesti e democratici" e contrari, etichettati generalmente come fascisti. Per bloccare questi ultimi non si andava troppo per il sottile. Si ricorreva ad arresti, a privazioni dei diritti civili e politici e si ostacolava il transito delle persone nella Zona A. Si arrivò anche a vessare gli italiani in quanto tali, anche perché al tempo del fascismo la maggior parte di loro si era inclusa attivamente nel fascio o era comunque rimasta indifferente di fronte alle varie leggi di snazionalizzazione. Fra la popolazione italiana e slovena (o croata) ci fu così spesso un'incomprensione che alle volte sfociò in odio aperto. A ciò si deve aggiungere anche la difficile situazione economica di quel periodo.

La popolazione italiana era generalmente di orientamento antijugoslavo. Ciò non valeva per coloro che erano riparati nel distretto di Capodistria dalla Zona A e dall'Italia, per sfuggire ai processi che le autorità italiane e alleate stavano allestendo contro chi aveva collaborato con le autorità jugoslave. Nella Zona B e, soprattutto, in Jugoslavia stavano anche giungendo operai italiani simpatizzanti dei comunisti e che venivano a "edificare il socialismo".

Dopo il 15 settembre 1947 nel Capodistriano l'amministrazione fu assunta dall'Amministrazione militare jugoslava della Zona B del TLT, che demandò parte delle proprie competenze al Comitato popolare distrettuale dell'Istria (IOLO), che includeva i distretti di Buie e Capodistria. Quando fu chiaro che il TLT non sarebbe mai stato realizzato, entrambe le repubbliche si assunsero maggiori competenze. Il 15 maggio 1952 il Comitato popolare istriano fu sciolto anche formalmente. Contemporaneamente furono adottate alcune norme che contribuirono a includere la Zona B nel sistema socialista jugoslavo. Specie dopo la conferenza di Londra del 1952, con la quale gli Alleati diedero all'Italia notevoli competenze sulla Zona A.

Nella pubblica amministrazione fu introdotta la "reale democrazia con la partecipazione del popolo, indipendentemente dalla religione, dalla razza e dalla nazionalità", il che presupponeva l'attività dei comitati popolari locali, comunali e distrettuali nell'amministrazione e dei tribunali popolari nell'ordinamento giuridico. Le tre lingue erano considerate paritetiche e i procedimenti erano condotti nella lingua delle parti. Le autorità insistevano sulla parità delle lingue nell'amministrazione e si servivano allo scopo degli italiani immigrati dalla Zona A o dall'Italia. I posti chiave, i servizi segreti e le forze armate restarono comunque nelle mani degli jugoslavi. Fu molto difficile garantire la pariteticità etnica, soprattutto dopo il Cominform, quando una buona parte della classe operaia italiana e degli immigrati si schierarono contro il regime di Tito. Negli anni successivi il processo di "jugoslavizzazione" fu assai rapido, tanto che nel 1954, alla firma del Memorandum d'Intesa, non era più possibile parlare di parità nazionale nell'amministrazione e nel sistema economico.

Mutò anche la politica delle autorità jugoslave, che sino alla firma del trattato di pace avevano tentato di trattenere la popolazione italiana, soprattutto per motivi politici. Dopo il Cominform l'esodo di tutti coloro che erano in qualche modo legati alla Zona A fu il benvenuto, in quanto favoriva il processo di annessione della Zona B alla Slovenia e alla Croazia. Si tentò di limitare al massimo i contatti con la popolazione della Zona A e di conseguenza si ostacolò in tutti i modi il passaggio della linea di demarcazione, fu reso difficile il cambio della moneta, furono fatte sloggiare dalle loro case le famiglie di chi lavorava nella Zona A e furono operati arresti di persone accusate di attività filoitaliana. In linea con la politica jugoslava, le autorità ostacolarono l'attività della Chiesa. Molti sacerdoti, non solo italiani, furono oggetto di aggressioni e alcuni furono anche arrestati. L'apice di queste pressioni fu raggiunto nel periodo delle elezioni per i comitati popolari, il 16 aprile 1950. Ci furono molte irregolarità, pressioni sulla popolazione affinché si recasse alle urne e oltraggi nei confronti di coloro che non avevano votato. Molte persone furono cancellate dagli elenchi elettorali, molti furono i "dimenticati" e così via.

Parole chiave: potere popolare, autorità jugoslave, Zona B del TLT, Zona B della Venezia Giulia, distretto di Capodistria, gli italiani del Capodistriano

VIRI IN LITERATURA

AS 1 = Arhiv Republike Slovenije (AS), f. Edvard Kardelj, dopis S. Simiča ambasadam v Moskvi in Parizu, 15. julij 1946.

AS 2 = AS, f. Edvard Kardelj, šk. 30/5, Politično poročilo s posebnim poudarkom na položaju pred bližnjimi občinskimi volitvami v angloameriški coni STO, avtor dr. F. Hočevar, šef gospodarske delegacije Federativne ljudske republike Jugoslavije (FLR) v Trstu, poslano ministrstvu za zunanje zadeve in E. Kardelju, 31. marec 1949.

AS 3 = AS, f. Edvard Kardelj, šk. 32/8, elaborat Diplomatski razvoj tržaškega vprašanja, 1. september 1952.

AS 4 = AS, f. Edvard Kardelj, šk. 31/7, pismo E. Kardelja V. Popoviču v Washington, 11. januar 1951.

AS 5 = AS, f. Edvard Kardelj, šk. 31/7, zabeležka razgovora med J. Brozom Titom in ambasadorjem Velike Britanije v Beogradu C. Peakom, 12. avgust 1951.

AS 6 = AS, f. Edvard Kardelj, šk. 32/8, Memorandum 1952.

AS 7 = AS, f. Edvard Kardelj, šk. 32/8, zabeležka razgovora med E. Kardeljem in veleposlanikom ZDA v Beogradu G. V. Allenom, 28. januar 1952.

AS 8 = AS, f. Edvard Kardelj, šk. 32/8, zabeležka razgovora med J. Brozom Titom in veleposlanikom ZDA v Beogradu G. V. Allenom, 15. maj 1952.

AS 9 = AS, f. Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije (RK SZDL), sk. 1303, zapisnik seje o problemih tržaškega gibanja, 4. julij 1952.

- AS 10** = AS, f. Edvard Kardelj, šk. 33/9, pismo E. Kardelju ambasadi v Washingtonu, 21. oktober 1953.
- AS 11** = AS, f. Edvard Kardelj, šk. 33/9, pismo V. Velebita E. Kardelju, 26. oktober 1953.
- AS 12** = AS, f. Edvard Kardelj, šk. 32/8, Pregled ukrepov VUJA jugoslovanske cone STO, ki vplivajo na mednarodni karakter te cone, 1. september 1952.
- AS 13** = AS, f. Edvard Kardelj, šk. 31/6, elaborat o položaju v STO (podpisan poslanik FLRJ v Rimu M. Iveković), nedatiran, maj 1950.
- AS, I, 1** = AS, enota za dislocirano arhivsko gradivo I (I), f. Glavni odbor Slovansko-italijanske antifašistične unije (GO SIAU), šk. spomenice, *Données statistiques sur la structure ethnique de la Marche Julienne*, str. 25-27.
- AS, I, 2** = AS, I, f. Boris Kraigher, šk. 1, razna poročila.
- AS, I, 3** = AS, I, f. Centralni komite Zveze komunistov Slovenije (CK ZKS) I, m. Okrožni komite Komunistične partije Slovenije (OK KPS) za Vzhodnoprimorsko okrožje, poročilo OK KPS za Vzhodnoprimorsko okrožje CK KPS, 17. avgust 1945.
- AS, I, 4** = AS, I, f. CK ZKS I, m. Glavni odbor Komunistične partije Julijske krajine (GO KPJK), poročilo sekretarja Tržaškega okrožja B. Babiča CK KPS, 24. maj 1945.
- AS, I, 5** = AS, I, f. CK ZKS I, šk. 52, dopis Centralnega komiteja Komunistične partije Hrvaške (CK KPH) (V. Bakarića) poveljniku VUJA B. Šiljegoviću, 5. junij 1945.
- AS, I, 6** = AS, I, f. GO KPJK, šk. kongresi, J. Beltram: Delo partije v Istrskem okrožju, 2. kongres Komunistične partija Svobodnega tržaškega ozemlja (KP STO), 8. oktober 1949.
- AS, I, 7** = AS, I, f. Boris Kraigher, šk. 1, pismo B. Kraigherja CK KPS, 6. avgust 1945.
- AS, I, 8** = AS, I, f. CK ZKS I, IK, šk. 2, zapisnik seje CK KPS, 15. december 1945.
- AS, I, 9** = AS, I, f. Boris Kraigher, šk. 7, elaborat o stanju civilne uprave v coni B STO, nepodpisan, nedatiran.
- AS, I, 10** = AS, I, f. GO KPJK, šk. 5, poročila, gradivo Comitato di liberazione nazionale Giuliano (CLNG, Narodnoosvobodilni odbor za Julijsko krajino), pripravljeno za razmejitveno komisijo.
- AS, I, 11** = AS, I, f. Boris Kraigher, šk. 1, pismo B. Kraigherja CK KPS, 30. oktober 1945.
- AS, I, 12** = AS, I, f. CK ZKS I, fasc. zapiski in poročila OK KPS za Vzhodnoprimorsko okrožje 1945, poročilo OK KPS za Vzhodnoprimorsko okrožje CK KPS, 2. november 1945.
- AS, I, 13** = AS, I, f. CK ZKS I, pismo A. Vratuše CK KPS, 24. marec 1946.
- AS, I, 14** = AS, I, f. CK ZKS I, IK, šk. 2, zapisnik seje CK KPS, 26. februar 1946.
- AS, I, 15** = AS, I, f. Arhiv informacijske službe in protifašističnega boja (AIS), ae 409, letak Istrskega CLN Klic Istranov, 11. februar 1946.
- AS, I, 16** = AS, I, f. GO KPJK, šk. 4, m. razmejitvena komisija, gradivo CLNG za razmejitveno komisijo.
- AS, I, 17** = AS, I, f. CK ZKS I, šk. 35, pismo A. Vratuše L. Šentjunc, 26. februar 1946.
- AS, I, 18** = AS, I, f. Boris Kraigher, šk. 9, prepis govora B. Babiča na kongresu SZDL Slovenije, 27. april 1953.
- AS, I, 19** = AS, I, f. Boris Kraigher, šk. 2, politično poročilo OK KPJK za Istro, 21. marec 1947.
- AS, I, 20** = AS, I, f. CK ZKS I, zapisnik seje CK KPS, 20. september 1949.
- AS, I, 21** = AS, I, f. CK ZKS I, zapisnik seje CK KPS, 26. januar 1950.
- AS, I, 22** = AS, I, f. GO KPJK, ae 322, referat Položaj v coni B po resoluciji Informbiroja, nedatiran, nepodpisan.
- AS, I, 23** = AS, I, GO KPJK, ae 73, razprava S. Peterina na 2. kongresu KP STO, 8. - 11. oktober 1949.
- AS, I, 24** = AS, I, f. CK ZKS, III, ae 90, zapisnik seje politburoja CK ZKS, 26. januarja 1950.
- AS, I, 25** = AS, I, f. GO KPJK, ae 65, politični referat B. Babiča na 2. kongresu KP STO, 8. oktober 1949.
- AS, I, 26** = AS, I, f. GO KPJK, m. Istrsko okrožje, Zaključno poročilo predvoilne kampanje posameznih sektorjev Koprškega okraja, nedatirano, 1950.
- AS, I, 27** = AS, I, f. Boris Kraigher, šk. 22, govor B. Kraigherja, nedatiran, po sprejemu Spomenice o soglasju, oktober 1954.
- AS, II, 1** = AS, referat za dislocirano arhivsko gradivo II (II), f. Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko primorje in Trst (PNOO), fasc. 28/III/5, odlok PNOO o razveljavitvi vseh pravnih predpisov, izdanih med nemško okupacijo, o delnem razveljavljenju starejših pravnih predpisov in o veljavnosti odločb, izdanih na njihovi osnovi, 8. junij 1945.
- AS, II, 2** = AS, II, f. Poverjenišvo PNOO (PPNOO), fasc. 33, poročilo o italijanskih šolah Koprškega okraja, 18. februar 1946.
- AS, II, 3** = AS, II, f. PPNOO, fasc. 39/IV, Situacijsko poročilo komande Vipavskega vojnega področja, 15. avgust 1945.
- ASD MAE 1** = Archivio storico-diplomatico del Ministero degli affari esteri (ASD MAE, Zgodovinsko-diplomatski arhiv italijanskega zunanjega ministrstva), Affari politici (AP, Politične zadeve) 1946-1950, Jugoslavija, b. 4, poročilo o položaju v Istri, nedatirano, nepodpisano.
- ASD MAE 2** = ASD MAE, AP 1946-1950, Jugoslavija, b. 8, dopis zadoženca Velike Britanije J. G. Warda glavnemu tajniku italijanskega zunanjega ministrstva R. Prunasu, 5. november 1946.
- ASD MAE 3** = ASD MAE, AP 1946-1950, Jugoslavija, b. 5, obveščevalno poročilo kapetana fregate Gianroberta Burgosa, nedatirano.
- ASD MAE 4** = ASD MAE, AP 1946-1950, Jugoslavija, b. 3, promemoria delegacije za meje predsedniku italijanske vlade o položaju v Julijski krajini, 4. marec 1946.
- ASD MAE 5** = ASD MAE, AP 1946-1950, Jugoslavija, b. 4, položaj v Julijski krajini, 28. februar 1946.

- Beltram, V. (1995):** Slovensko - italijanski odnosi v Koprskem okraju 1945-1954, elaborat, neobjavljen, hrani N. Troha.
- Čeh, L. (1995):** Slovensko-italijanski odnosi v Koprskem okraju, elaborat, neobjavljen, hrani N. Troha
- Čepič, Z. (1995):** Agrarna reforma in kolonizacija, Obzorja, Maribor 1995.
- de Castro, D. (1981):** La questione di Trieste. L'azione politica e diplomatica italiana dal 1943 al 1954, Edizioni Lint, Trieste 1981.
- Dokumenti 1945 =** Dokumenti o spolnoj politici Socialističke federativne republike Jugoslavije, 1. del, 1945, Jugoslovanski pregled, Beograd 1984.
- Miglia, G. (1994):** L'Istria. Una quercia, Trieste 1994.
- Novak, B. (1996):** Trieste 1941-1954. La lotta politica, etnica e ideologica, Mursia, Milano 1996.
- Okro Trsta (1945) =** Okro Trsta, redaktorja Viktor Novak in Fran Zwitter, Beograd 1945.
- PAK 1 =** Pokrajinski arhiv Koper (PAK), f. Okrožni odbor (OO) SIAU, šk. 1, J. Beltram: Delo partije v Istrskem okrožju, podano na 2. kongresu KPSTO, 8. oktober 1949.
- PAK 2 =** PAK, f. Okrajni ljudski odbor (OLO) Koper, šk. 20.
- PAK 3 =** PAK, f. OLO Koper, šk. 23, poročilo Politični položaj narodne oblasti v okraju Koper od 1. maja 1945 do 17. februarja 1946.
- PAK 4 =** PAK, f. OLO Koper, šk. 15, poročilo o italijanskih šolah Koprškega okraja, 18. februar 1946.
- PAK 5 =** PAK, f. Okrajni komite (OK) ZKS Koper, fasc. 75, poročilo, 29. november 1945.
- PAK 6 =** PAK, f. OLO Koper, šk. 15, PPNOO za Slovensko primorje, poročilo Odpust učiteljev in profesorjev profašistov, 29. september 1946.
- PAK 7 =** PAK, f. OK ZKS Koper, fasc. 75, gradivo 2. partijske konference Koprškega okraja, 16. november 1945.
- PAK 8 =** PAK, f. OK KPS Koper, šk. 3.
- PAK 9 =** PAK, f. OK KPS Koper, šk. 2 (fasc. 109), statistika članstva KP, 12. april 1948.
- PAK 10 =** PAK, f. OO SIAU, šk. 4, dopis okrajnega odbora SIAU, komisija za socialni fond, vsem sektorskim odborom SIAU, 8. april 1948.
- PAK 11 =** PAK, f. OK KPS Koper, šk. 2 (fasc. 109), zapisnik seje OK KPSTO za Istro, 4. julij 1948.
- PAK 12 =** PAK, f. OO SIAU za Istro, šk. 4, zapisnik seje Okrajnega odbora SIAU Koper, 30. julij 1948.
- PAK 13 =** PAK, f. OO SIAU za Istro, šk. 1, zapisnik 2. zasedanja okrajnega odbora SIAU za Istro, 31. julij 1949.
- PAK 14 =** PAK, f. OO SIAU za Istro, šk. 4, dopis OO SIAU za Istro (organizacijski sekretar O. Venturini) okrajnima odboroma SIAU Koper in Buje, 12. november 1948.
- Perovšek, F. (1995):** Moja resnica. Spomini in utrinki iz delovanja po letu 1945 na Primorskem in v Ljubljani, Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, Ljubljana 1995.
- Prinčič, J. (1994):** Povojne nacionalizacije v Sloveniji (1945-1963), Dolenjska založba, Novo mesto 1994.
- Schiffner, C. (1946):** La Venezia Giulia: Saggio di una carta dei limiti nazionali italo-jugoslavi con la carta annessa, Roma 1946.
- Troha, N. (1996):** Oris položaja v Koprskem okraju cone B Julijske krajine v letih 1945-1947, Prispevki za novejšo zgodovino, l. 36, 1996, št. 1-2, str. 67-94.
- Troha, N. (1997):** Optanti za italijansko državljanstvo z območja, priključenega Sloveniji leta 1947, Prispevki za novejšo zgodovino, l. 37, 1997, št. 2, Ferencjev zbornik, str. 359-370.
- Troha, N. (1998):** Politika slovensko-italijanskega bratstva. Slovensko-italijanska antifašistična unija v coni A Julijske krajine v času od osvoboditve do uveljavitve mirovne pogodbe, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 1998.
- Troha, N. (1999):** Komu Trst. Slovenci in Italijani med dvema državama, Modrijan, Ljubljana 1999.
- UL IOLO =** Uradni list Istrskega okrajnega ljudskega odbora.
- UL PPNOO =** Uradni list Poverjeništvu Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko primorje in Trst.
- Zagradnik, M. (1992):** Nacionalizacija industrijskih podjetij v Slovenskem primorju in slovenski Istri, v Viri za industrializacijo industrijskih podjetij v Sloveniji po drugi svetovni vojni, Viri 5, Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 1992, str. 151-154, dokumenti str. 155-216.
- Zagradnik, M. (1995):** Slovenija - Jugoslavija - Italija po letu 1945, Delo, 7., 14. in 21. oktober 1995.
- Zagradnik, M. (1996):** Optiranje za italijansko državljanstvo s priključenega ozemlja, Prispevki za novejšo zgodovino, l. 36, 1996, št. 1-2, str. 95-107.
- Zagradnik, M. (1998):** Odseljevanje in optiranje za italijansko državljanstvo iz dela Primorske, ki je bil z mirovno pogodbo priključen LR Sloveniji, Acta Histriae VI, Znanstveno in raziskovalno središče Republike Slovenije, Koper 1998, str. 187-202.